

Delgerhaan'da bulunan yeni yazıtlarla ilgili Moğolistan Bilim Araştırma Akademisi Arkeoloji Bölümü Araştırmacısı Dr. Ts. BOLORBAATAR ile söyleşi

Çok uzun yıllar önce Delgerxaan bölgesinde bir çok deveyi besleyen zengin bir aile yaşarmış. Onların develerini tek başına bekâr bir kadın bakıp beslemiş. Bir gün bu kadın develeri güderken yolda hareketsiz duran yavru deveyi bulup yanında getirmiş. Onu besleyip büyütmüş ve o deve kadının yegane devesi olmuş. Devesinden hiç uzaklaşmaksızın her zaman onunla birlikteymiş. Bir gün deve sahibine ayağıyla vurmuş. Bayılan kadının öldüğünü düşünen zengin aile, (hizmetçisine) bir yurt kurup orda bırakıp gitmişler. Biraz zaman geçtikten sonra kadın iyileşmiş ve ayağa kalkmış. Sahip olduğu tek varlık olan devesini bulmak için yola çıkan kadın, sessiz sedasız kayıplara karışmış. O genç kadının kaybolmasından sonra Delgarhaan'ın kuzey tarafının alt kesiminde "boğazsız dişi deve" gezer denirmiş. Yerli halk ondan ürktüklerinden çıkar yol aramak için bilgili bir din adamı bulup çok büyük bir taşla cadıyı ezerek gömmüşler denir.

Efsanede sözü edilen yer, şimdiki Sühbaatar şehrinin Tuvşinşiree ilçesidir. Bölge halkı yukarıdaki efsaneyi bugüne kadar söyleyegelmişler. Başka bir deyişle Bilim Araştırma Akademisinin Arkeoloji bölümünün araştırmacısı olan Dr. Ts. Bolorbaatar'ın yönettiği jeoloji ekibi taşların anlamını ortaya koyana kadar. Yerlilerin anlattığı cadıyı öldürdü denen taşlar 735-740 yıllarının başlarında Eski Türk kağanlarına (HO-JUU HAANT ULS) ve kağandan sonra gelen soylulara, asillere ithaf edilmek için dikilmiş kutsal mezar taşlarıdır. Eski Türk devrinin eşsiz anıtlarını bulan kişiyle söyleştik.

O. Bat-Undrah¹

Sühbaatar Şehri Tuvşinşiree İlçesi Arkeoloji Birimi araştırmacıları

¹ O. Bat-Undrah'ın söyleşi Hayat ARAS TOKTAŞ ve Sanbuyan P. tarafından Türkçeye çevrilmiştir

—*Bu yerde Türk döneminin nadir bir bulgusu olduğunu nasıl anladınız?*

—Herhangi bir inşaat yapma, yol yapma, maden arama işlerinden önce mutlaka arkeolojik araştırma yapıp herhangi bir tarihi eser olup olmadığını saptamak gerektiği kanunla belirlenmiştir. Bu sebeple 14 Ağustos 2011’de bizim araştırma ekibi Sühba-

Dr. Ts. Bolorbaatar

atar şehrinin Tüvşinşiree ilçesi Delgerhaan dağı civarında “Gurvan sayhan” şirketinin “Ölziyt” adlı araştırma alanında tarihi ve kültürel eserler olup olmadığını kontrol etmek amacıyla bir araştırma yapmıştı. Araştırma yapılan alanda 40-50 metre boşluklarla 5 ya da 6 kişi yaya olarak tarama yapmıştır. Bunun sonucunda Delgerhaan dağının ilerisinde Dongoyın Şiree adlı yerde Türk dönemine ait kutsal

mezarı ortaya çıkarmıştık. Araştırma sırasında heykel, çiçek desenleri çizili olan çok parçalı kabir alanındaki taş üzerindeki yazının Türk dönemine ait olduğunu saptadık. İlk bulduğumuzda üzerinde otlar çimenler çıkmış olan heykel ve taşlar yerde gömülüydü. Açıkta duran parçaların üzerindeki desen ve motiflerin tamamı kırılmış iki üç tane heykel vardı. İlk önce bu anıttan Türk yazısını bulup geçen mayıs ayının sonlarına doğru bizim bölümümüzün misafir araştırmacısı olan Osaka Üniversitesinden Prof. T. Osava ile yazıyı iyice araştırıp, Türk yazısı olduğunu resmî olarak ispatlamıştık. Yer üstüne çıkmış olan kırılmış sekiz anıtın ikisinde yazı, damga, birisinde sadece damga oyulmuş olduğunun onaylanması sebebiyle Kültür Bakanlığı’nın kültür mirası birimine müracaat etmiş, yazıyı kopyalamak, resmini yapmak için izin almıştık. Geçen ayın 5-10’u arası Bilim Araştırma Akademisinin dekanı Doç. Dr. B. Tsogtbaatar’ın liderlik ettiği araştırma ekibi Delgerhaandaki eserlerden kâğıtlara kalıp alarak belgeyi resmileştirip incelemelere devam etmiştik.

—*Şimdiye kadar kaç tane şekil ve harf buldunuz? Başka araştırılacak anıtlar da var diye duydum.*

—Toplam 13-14 civarında kırılmış taş var ama bu sayıdan öncelikle yazılı olan taşları ayırıp tamamen çıkardık. Dört satır kadar yazı olduğunu saptadık. Taşın arkasına baktığımızda arka tarafında Eski Türk Döneminde kullanılan damgalar vardı. Anıtların içinde en büyüğü 3.92 cm

yükseklikteydi. Bunun arka tarafında damganın oyması vardı. En yüksek anıtın baş tarafında Eski Türk soylularının, kağanlarının kökeni, atası olan Aşina soyunun dağ keçisi damgası, bunun aşağısında ise sadece 3 satırlık yazı var. Şu ana kadarki araştırmalarımızda 2 anıtta 20 satır, 2832 harf, 646 sözcük, 30 küsur damga olduğunu açığa çıkardık. Bizim ekibimiz anıtlardaki 30 küsur damganın anlamını, ölmüş asillerine kurban sunmak amacıyla yapılan bu kutsal mezarlığı kurma törenine katılmak için gelen boy ve oymakların damgalarıdır diye açıklıyor. Diğer anıtları incelemeyi yetiştiremedik. Bunun için tekrar inceleme yapmak gerekli. İleride diğerlerinden, yaklaşık 10 taştan yazı, damga ortaya çıkması, planlı olan bu anıtların tek bir kişi için değil, o kişinin soyundan olanlar ve çok yakınları için dikilmiş olduğunu gösterir.

—*Bazı şekil ve harflerin anlamını okuyabildiniz değil mi?*

—Şimdilik taşlardan kalıp alarak damga ve yazıları çözme işini yapıyoruz. Çok eski yazı olduğu için kolay okunmuyor, epeyi zaman çalışmamız gerekecektir. O dönem kul-

Birinci anıttaki damga

lanılan taşın türünden dolayı oluşan yıpranmalardan bazı yazılar bilinmiyor, belirgin kalan harfler azdır. Aldığımız kalıpları iyi tetkik edip çözme girişimini uzatıp belki bir yıl, belki de bundan uzun bir sürede açıktayp okuyabiliriz. İlk önce harfleri tanımlayıp sonra sözcükleri, cümleleri okuyacağız. Şimdilik çizim ve işaretleri çözüp okuma işimiz var. Yazıyı çözüp okuma işini, bizim bölümümüzde görev yapan R. Mönhtulga ve misafir öğretim görevlisi Prof T. Osava birlikte yapıyorlar. Anıttaki yazılarda en çok üç sözcük tekrarlanıyor. Bunlar eski Türk dilindeki *ebim e*, *begim e*, *yerim e*'dir; "ah evim", "ah beyim", "ah memleketim" anlamındaki bu sözcükler çok fazla kullanılmış.

—*Bunun gibi büyük eser önceden bulundu mu?*

—Bugüne kadar bu tarihî eserlerle aynı, çok büyük taş külliye Moğolistan topraklarında bulunmadı, eski Türk devrinin ihtişamlı anıtlarından en doğuda olanı budur. Damga ve yazıların harf bilgisi, gramer yapısını düşününce damganın şekli çerçeveli taşın tasvir sırasındaki düzeni Delgerhaan anıtını 735 yılından sonra 740 yılının başlarında yani Eski Türklerin Hoju kağanlığından sonra gelen soylular için yapılmış mezarlık diye tahmin ediyoruz. Bu eserler 8. yüzyılın ilk yarısında Eski Türklerin doğu tarafındaki Kitany, Tatabi, Tatar gibi Moğolca konuştuğu söylenen kavimler, özellikle Moğolistan'ın doğu

Birinci anıt

tarafalarında yerleşmiş olan Tatarların tarihini araştırmak için çok önemli bir kaynak olacak gibidir. Başlangıçta yazıların kopyalanması, çizimi gibi işlerin giderini kendimiz karşılamıştık. Ayrıntılı bir araştırma yürütülebilmesi için proje hazırlayıp ilgili bakanlığa verilmesi lazım. Bu yüzden işbu tarihi eseri korumak, araştırmak, tekrar canlandırmak için fikirlerimizi çeşitli bakanlıklara (kültür, spor, turizm) sunmak için hazırlanıyoruz.

—Sizin özellikle taş devri eserlerini çalışıp araştırdığınızı duymuştum. Son zamanlardaki çalışmaların başarısını anlatır mısınız?

—Arkeoloji bölümünün Taş Devri araştırmaları biriminde 2003 yılından beri çalışıyorum. Taş Devri, bunun içinde Paleolit yani özellikle eski taş devrini araştırıyorum. 2004 yılından beri Bulgan şehrinin Hutag-Öndör İlçesi'nin Tölböriyn gol adlı bölgesinde Taş Devri'nin araştırmasını başlatmıştık hâlâ da sürüyor. Yedi sene süren araştırmada 15-40 bin yıl öncesine dayanan arkeolojik eserler bulundu. Orada eski insanların eski taş devrinden önce yaşadığını ispatlamıştık. Çarpıcı eserlere örnek olarak kemikten yapılmış bıçağı verebiliriz. Bu, Moğolistan topraklarında bulunmuş Paleolit Devri'nin ilk buluntusu olduğu için önemlidir. Kemikten yapılmış üçgen kolye, ateş izi gibi çok sayıda küçük eserler araştırma sırasında ortaya çıktı.

Anıttaki yazıdan bir parça